

Jakub Trnka
KANT A HUSSERL
O ZKUŠENOSTI

Praha (Filosofia) 2017, 348 str.

Monografie Jakuba Trnky *Kant a Husserl o zkušenosti* reaguje na skutečnost, že se dosud, jak autor tvrdí, nepodařilo vytvořit seriózní monografickou studii, která by se zabývala dvěma nejvýznamnějšími transcendentálními koncepcemi zkušenosti. Trnka konstatuje, že dosavadní práce jsou zatíženy výraznými nedostatky vyplývajícími z rozsahu a složitosti dané problematiky, a proto se současná seriózní reflexe vztahu dvou myslitelů odbývá pouze ve formě článků, které se však mohou týkat jen dílčích otázek. Trnka dává příslib změny, když v úvodu ohlašuje své cíle: provést podrobnou interpretaci Kantovy pozice, která má být nezbytnou podmínkou pro smysluplné srovnání Husserlova a Kantova pojetí, a na základě této interpretace stanovit odlišnosti obou koncepcí. To má autorovi poskytnout dostatečnou oporu pro to, aby mohla být Husserlova kritika Kanta odmítnuta jako nepřiměřená (25).¹

Jak plyne z řečeného, autorovi jde tedy o víc než o srovnání Kantovy a Husserlovy transcendentální pozice. Trnka chce Kanta ospravedlnit, protože na něm, jak upozorňuje, v rámci fenomenologické tradice ulpívá stigma špatného fenomenologa, jenž údajně nedokázal uspokojivě rozvinout motivy sledované Husserlem samým. Jde mu tedy o to, ukázat Husserlem nezátíženou interpretaci Kantovy filosofie,

kteřá sleduje cíle odlišné od Husserlova fenomenologického programu, a tak oslabit tendence k všeobecnému upřednostňování Husserlovy fenomenologie na úkor Kantovy transcendentální koncepce zkušenosti (26).

Již zde se vnučuje otázka, na základě jakých filosofických argumentů hodlá Trnka Kanta vůči Husserlovi ospravedlnit. Čtenář by mohl právem očekávat, že se autor chystá proplout mezi nástrahami jednostranných fenomenologických či analytických interpretací a že bude například v návaznosti na D. Henricha, H. J. Patona či H. Allisona usilovat o co nejobektivnější obraz Kantovy vlastní filosofické pozice. Takové očekávání se však nenaplní, protože Trnka jako interpretační klíč pro porozumění Kantovi volí nekantovský přístup, který jeho výklad hlavních bodů Kantovy koncepce zatíží významnými interpretačními posuny. Tento přístup se vyznačuje především použitím husserlovského pojmového aparátu (rozlišení intencionální a neintencionální, resp. ontické a ontologické vrstvy zkušenosti) a heideggerovským důrazem na transcendentální obrazotvornost jako základ zkušenosti. Přitom je však třeba dodat, že Trnkova interpretace Kanta je motivována i jeho vlastním filosofickým směřováním, jež také podrobněji rozebereme.

Kant o zkušenosti
Husserlovské východisko v interpretaci Kantovy pozice se projevuje v autorově specifickém rozlišování ontické a ontologické vrstvy zkušenosti. Jejich vzájemný vztah Trnka sleduje ve třech

¹ Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované monografie.

stěžejních kapitolách *Kritiky čistého rozumu* (O dedukci čistých rozvažovacích pojmů, O schematismu čistých rozvažovacích pojmů a Analytika zásad). Ontologickou vrstvu zkušenosti chápe jako vrstvu neintencionální, resp. transcendentální (týká se konstituce transcendentálního předmětu). Ontickou vrstvu naproti tomu chápe jako intencionální (týká se partikulárních empirických předmětů, a zahrnuje tedy neformální, obsahovou vrstvu zkušenosti). Hlavní trhlina v Kantově koncepci pak dle Trnky spočívá v tom, že přestože Kant usiluje o přímé propojení obou rovin, zůstává v jeho koncepci nevyjasněno, jakým způsobem se konstituce předmětu na rovině ontologické promítá do konstituce partikulárního empirického předmětu na rovině ontické. Jak autor upozorňuje, propojení mezi oběma vrstvami se zdá být pouze nepřímé (59, 83).

Tuto tezi autor opírá mj. o klíčovou pasáž z A-dedukce *Kritiky čistého rozumu*, kterou zde budeme citovat *in extenso*: „Tato jednota vědomí by ... nebyla možná, kdyby si mysl při poznávání rozmanitosti nemohla být vědoma identity funkce, pomocí níž rozmanitost synteticky spojuje v jeden poznatek. Původní a nutné vědomí identity sebe sama je tedy zároveň vědomím právě tak nutné jednoty syntézy všech jevů na základě pojmů, tj. na základě pravidel, které je nejen činí nutně reprodukovatelnými, nýbrž určují tím i předmět názoru, tj. pojem něčeho, v čem nutně souvisejí. Mysl by si totiž nemohla myslet, a to apriorně, identitu sebe samé v rozma-

nitosti svých představ, kdyby neměla na zřeteli identitu své činnosti, jejímž prostřednictvím podřizuje veškerou syntézu aprehenze (která je pouze empirická) transcendentální jednotě a která teprve umožňuje její souvislost podle pravidel a priori.“²

Trnka uvedenou pasáž interpretuje tak, že transcendentální apercepce jako původní jednota vědomí závisí na syntetické činnosti myslí, která probíhá nutně v čase. Pokud je ale jednota vědomí závislá na průběhu syntézy, znamená to, že základem zkušenosti musí být transcendentální obrazotvornost, nikoliv transcendentální apercepce, což je závěr, k němuž autor skutečně dospívá (77). Zvýraznění role syntetické činnosti myslí pro konstituci zkušenosti se však zakládá na přehlédnutí důležitého aspektu uvedeného citátu a vede k faktickému převrácení směru fundačního vztahu. Upozorníme, že hlavním tématem pasáže není výkon syntetické činnosti, ale otázka, co zakládá *jednotu v rozmanitosti*. Aby mohl mít syntetizující výkon obrazotvornosti jednotný charakter, nemůže stačit samotná syntetická činnost myslí (tj. transcendentální obrazotvornost oddělená od apercepce). V základu musí stát apriorní syntetická jednota vědomí, tj. transcendentální apercepce, díky níž je teprve možno uchopit rozmanitost v názoru jako jednotný, vzájemně souvislý celek, a mít tak zkušenost.³

To, že Trnka přehlíží motiv konstituce jednoty v názoru na základě transcendentální apercepce, může mít příčinu v tom, že si nevyjasňuje sa-

2 I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil, Praha 2001, A 108, str. 525.

3 Tamt., A 104, str. 523. Viz též A 118, str. 530.

motný cíl transcendentální dedukce, kterou chápe následujícím způsobem: „hlavním cílem je dokázat konstitutivní funkci apriorních složek zkušenosti vzhledem k předmětu jako takovému (transcendentální předmět), zatímco konstituce empirických mohutností (jako je empirická asociace či pojmové určování) je zde spíše jen prostředkem či vedlejším produktem“ (59).

Téma kapitoly O dedukci čistých rozvažovacích pojmů, jak je specifikováno výslovně na několika místech *Kritiky čistého rozumu*, však neodpovídá autorovu vymezení. Kant dedukci provádí proto, že kategorie jako myšlenkové formy na rozdíl od forem názoru nemusí být nutně přiměřené myslovosti. Je tedy třeba dokázat, že čisté rozvažovací pojmy mají nárok na objektivní platnost.⁴ Jinými slovy, jde o to dokázat, že se kategorie mohou vztahovat k předmětům empirického názoru, a tím dokázat možnost zkušenosti. Jádrem důkazu pak je, že lze konstituovat jednotu v empirickém názoru prostřednictvím empirické syntézy aprehenze na základě transcendentální apercepce, čímž je konstituován vztah k empirickým předmětům. Protože je takový vztah dokázán jako možný, může Kant v závěru dedukce konstatovat, že kategorie stojí v základu poznání předmětů, a tím zkušenosti vůbec.⁵ Pokud by platilo, co tvrdí Jakub Trnka, totiž že empirická část de-

dukce představuje jen vedlejší produkt úvah, a nikoliv jejich podstatu, celkový argument by byl neúplný a dedukce samotná neúspěšná.

Chápání transcendentální obrazotvornosti jako klíčové funkce pro konstituci zkušenosti má pak za následek, že se autorovi souvislý argument dedukce nutně rozpadá do dvou nezávislých a samostatných argumentačních linií. A protože autor směr závislosti převrací, chybí mu následně potřebné pojítko mezi transcendentálním a empirickým předmětem.⁶

Zaměříme se nyní na osobní filosofickou motivaci, která autora vede k odmítnutí transcendentální apercepce a k preferování transcendentální obrazotvornosti jako zkušenostního základu. Jednoduše řečeno, motivuje ho snaha vyhnout se *subjektivizaci zkušenosti*, k níž důraz na transcendentální apercepci má vést. Pokud chápeme transcendentální apercepci jako základ empirického Já, pak podle autora Já „začínáme chápat vlastně v *přirozeném* smyslu, totiž právě jakožto subjekt, který se vztahuje primárně sám k sobě a o nějž se co do možnosti následně opírá i veškerá zkušenost, tj. pojmáme i transcendentální vědomí opět jako určitou mimozkušenostní *entitu*...“ (76).

Trnka tedy odmítá takové založení subjektu, které by vycházelo z oblasti mimo samotnou zkušenost. Jeho cílem

4 Srv. tamt., A 90, B 123, str. 103. Viz též A 128, str. 535.

5 Tamt., A 128, str. 535.

6 Zkoumání vztahu transcendentální a empirické roviny v Trnkově monografii je možno chápat jako příspěvek do obsáhlé diskuse o poměru dvou argumentačních kroků v rámci kapitoly „O dedukci čistých rozvažovacích pojmů“. Pro podrobnou diskusi viz J. Chotaš – J. Karásek (vyd.), *Dedukce, kategorie, sebevědomí. O hlavním důkazu Kritiky čistého rozumu*, Praha 2002.

je vypracovat takové pojetí, které by umožnilo chápat zkušenost z *nesubjektivního základu*. Proto se odklání od transcendentální apercce a opírá se o transcendentální obrazotvornost, která konstituuje v jednotě času celkovou zkušenostní souvislost.

Důraz na založení zkušenosti z nesubjektivního základu se projevuje výrazně v interpretaci kapitoly O schematismu čistých rozvažovacích pojmů, kde autor nachází možnost, jak z Kantovy koncepce odstranit césuru mezi transcendentální a empirickou rovinou zkušenosti. Vzájemné prostoupení transcendentální a empirické roviny zkušenosti si podle něj lze představit tak, že „stejně jako je konkrétní zkušenostní danost na empirické rovině významově možná pouze za předpokladu empirického schématu, které prázdňě předznačuje otevřený horizont možné zkušenosti pod tím kterým pojmem, je to které příslušné empirické schéma možné pouze za předpokladu schématu transcendentálního, které v horizontu času prázdňě předznačuje jakýkoli zkušenostní obsah vůbec. Skrze vzájemnou provázanost transcendentálního a empirického schématu tak dochází k podstatnému sepětí transcendentální apercce s faktickým empirickým názorem, a spolu s tím i k promítnutí čistých rozvažovacích kategorií do dílčího, aktuálního zkušenostního průběhu“ (133).

Aby byla postulovaná césuru mezi transcendentální a empirickou vrstvou zkušenosti zacelela, navrhuje autor rozlišit transcendentální schéma, vztahující se k celku času, a partikulární empirická schémata, jež jsou založena

v transcendentálním schématu a jež se vztahují k empirické vrstvě.

Trnka se zde však, stejně jako v případě interpretace dedukce, mýjí s celkovým zaměřením kapitoly o schematismu. Kantovi jde totiž o to, aby *specifikoval* vztah dvou heterogenních složek poznání, intelektuální a smyslové (tj., řečeno slovníkem autora, aby specifikoval vztah roviny transcendentální a empirické). K tomu dochází tak, že rozvažování prostřednictvím transcendentálního schématu jako produktu obrazotvornosti určuje empirickou rozmanitost (ustavuje jednotu v názoru), a tak se vztahuje k jednotě apercce.⁷ Tématem kapitoly o schematismu tedy není ani možnost žádoucího propojení dvou rovin zkušenosti (což se dokazuje v dedukci), ani podřazení dílčích schematizovaných jednot pod celkovou jednotu času, jak tvrdí Trnka. Jejím tématem jsou konkrétní procedury, jimiž se jednotlivé kategorie vztahují k názoru, aby bylo možné formulovat zásady zkušenosti, a tak zdůvodnit možnost syntetických soudů *a priori*.

Na závěr kantovské části studie autor ve shodě s dosavadními závěry konstatuje, že rozvažování zahrnující transcendentální obrazotvornost jako zkušenostní základ je podmínkou přírody co do její existence. Kantovi se však podle Trnky nedaří ukázat, „jak by mohlo být rozvažování zdrojem pravidelnosti a zákonů v jevech, neboli jak by se ona normativita rozvažovacích kategorií, kterou tyto kategorie vnášejí do časové posloupnosti *představ*, měla týkat nějaké pravidelnosti či zákonitosti v posloupnosti *jeví*

⁷ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, A 146, B 185, str. 135.

(v předmětném smyslu), neboť tam jde o normativitu čistě *formální* (časovou), zatímco zde jde o normativitu vztahovou k představovým obsahům“ (169).

V závěru kantovské části knihy tedy Trnka připustí platnost kategorií pro rovinu transcendentální (ontologickou), nikoliv však pro rovinu představových obsahů (ontickou). Takový závěr by byl ovšem v rozporu nejen se závěrem dedukce, ale i se samotným pojetím zkušenosti u Kanta, která je definována jako poznání pomocí spojených vjemů.⁸ To nás vede k domněnce, že Trnka od počátku studie vlastně nepracuje s kantovským, ale spíše s husserlovským pojetím zkušenosti, pro něž je příznačný důraz na předmětné konstitutivní akty na půdě transcendentálního vědomí a rozlišování ontické a ontologické vrstvy zkušenosti, s nimiž se v taktu striktním rozlišení u Kanta nesetkáváme.

Námítky vedené vůči hlavní tezi kantovské části monografie (jejíž kontroverznosti si je ostatně autor vědom) ale nemohou zastřít přínos Trnkovy interpretace Kanta. Ten spočívá, vedle přesných analýz trojitě syntézy či transcendentálního předmětu X, zejména v tom, že poukazuje na neuralgický bod v řešení vzájemného vztahu jednotlivých zdrojů zkušenosti, tj. rozvažování a smyslovosti. Kant tuto césuru zaceluje tím, že zavádí transcendentální schéma, tj. představu, která v oblasti názoru konstituuje

jednotu podle kategorií. Vztah mezi konstituovanými jednotami na rovině transcendentální a empirické ale není identický, nýbrž pouze analogický, což takové řešení umožňuje odmítnout.⁹ Skutečnost, že Trnka chápe transcendentální obrazotvornost jako základ zkušenosti, má však za následek, že se mu nedaří zakomponovat možnost přímého propojení vrstvy transcendentální a empirické do svého výkladového schématu.

Kladem kantovské části knihy je rovněž fakt, že se jedná o interpretaci důsledně promyšlenou a konzistentní, což se odráží ve srozumitelném a čtenářsky přívětivém stylu. Interpretace se zaměřuje na dvojznačné pasáže, které otázkou vzájemné fundace transcendentální apercepce a transcendentální obrazotvornosti nechávají alespoň z hlediska A-dedukce nerozhodnutelnou, čímž potvrzují důležitost, kterou Kant sám v prvním vydání *Kritiky čistého rozumu* transcendentální obrazotvornosti připisuje.

Husserl o zkušenosti

Druhou hlavní část monografie tvoří studie o Husserlově transcendentální koncepci zkušenosti. Autor se v ní zaměřuje zejména na ta témata, která mu budou následně sloužit jako podklad ke srovnání Husserlovy a Kantovy transcendentální koncepce. Na rozdíl od první, kantovské části, kde Trnka připouštěl kontroverznost svých výkla-

⁸ Tamt., A 128, str. 535, B 161, str. 123.

⁹ K tomu viz H. E. Allison, *Kant's transcendental idealism*, New Haven 2004, str. 227. Analogický je podle Allisona nejenom vztah mezi kategoriemi a schématy, ale i mezi kategoriemi a zásadami zkušenosti. Všechny zásady užívají schémat pro podřazení jevů a pouze prostřednictvím schémat mohou být zásady platné pro každou zkušenost.

dů, se v části druhé snaží zcela vědomě o „konzervativní“ výklad Husserlovy pozice, aby tak poskytl co největší váhu vlastním výhradám, které bude vůči Husserlově kritice Kanta formulovat (174 n.). Z tohoto důvodu interpretace Husserla nepřináší programově nic sporného a vzhledem k Trnkovu dobrému zázemí ve fenomenologické filosofii může posloužit i jako kvalitní úvod do Husserlovy filosofie.

V genealogickém výkladu Husserlovy transcendentální koncepce zkušenosti začíná autor u *Logických zkoumání*, kde Husserl svou fenomenologii ještě chápal jako specifickou odnož deskriptivní psychologie a soustředil se především na výkony poznávajícího myšlení. Logika a její pravdy nejsou v psychické oblasti generovány (to by mohlo mít za důsledek nařčení z psychologismu, jemuž se od dob *Filosofie aritmetiky* snažil Husserl programově vyhnout), nýbrž jejím prostřednictvím jsou pouze dány. Samotné předměty intencionálních aktů Husserl podle Trnky přehlíží, což má podle něho za následek nejasnost, zda a jak mají být v této fázi vývoje Husserlovy koncepce samotné předměty vtaženy do příslušných intencionálních analýz (191 n.).

Výrazný posun shledává autor v *Idejích k čisté filosofii a transcendentální fenomenologii I*, kde kromě noetické stránky intencionálních aktů je vtažena do hry i stránka noematická, která zahrnuje i intendované předměty. Každý předmět v této rozvinuté fázi Husserlovy transcendentální filosofie má svůj vlastní způsob konstituce probíhající v odpovídajících způsobech syntetizujících identifikací. Předměty jsou konstituovány v předmětných

vrstvách, přičemž každá vrstva konstituuje vlastní jednotu, která je prostředkujícím článkem pro plnou konstituci věci (265). Husserlovo pojetí konstitutivních aktů ovšem Trnka interpretuje tak, že se odehrávají na půdě absolutního vědomí, což má podle něho za důsledek, že faktické průběhy reálného psychofyzického subjektu stojí *mimo veškerou realitu* (267).

S podobnou úvahou, která upozorňovala na negativní důsledky pojmání subjektu jako mimozkušenostního základu, se čtenář již setkal v kantovské části studie, kde autor argumentoval pro to, aby transcendentální obrazovost byla chápána jako základ celkové zkušenostní souvislosti. Kantovskému subjektu založenému na transcendentální apercepci podle autora hrozí, že by mohl být pojmán bez podstatné vazby na průběžný celek zkušenostní souvislosti, a že by tedy byl chápán izolovaně jako určitý subjekt ve smyslu identického transcendentálního pólu, který by stál zcela mimo zkušenost (94).

Nyní se tento argument znovu vynořuje jako jeden z hlavních důvodů pro odmítnutí Husserlovy kritiky Kanta: „není to ani tolik Kant, jemuž by zásadněji hrozilo nebezpečí psychologismu, nýbrž je to Husserl sám, který se kvůli svému intencionálnímu východisku musí vůči psychologismu neustále vymezovat. Kantovy analýzy nevyřstávají z předpokladů deskriptivní psychologie a její obsahové zaměřenosti, nýbrž se snaží zmapovat univerzální struktury zkušenosti jako takové. [Kantův] subjekt nejenže nemá v ... celkové ontologické konstituci výsadní postavení, nýbrž je dokonce sám svou možností na tuto konstituci odkázán“ (304).

Autor se tak nakonec v otázce dvou teorií zkušenosti přiklání na Kantovu stranu, protože je to spíše Kantova pozice, která dokáže unikat nástrahám subjektivizace a umožňuje dospět k nesubjektivnímu pojetí zkušenosti tím, že na rozdíl od Husserlovy úzce intencionální koncepce má jako svůj základ celkový zkušenostní horizont. Kant podle autora pracuje s širším, ne-intencionálním pojetím zkušenosti, jež je založeno v jednotě celkové souvislosti čistého názoru (času), garantované syntetickým výkonem produktivní obrazotvornosti (301 n.).

Heidegger jako *deus ex machina*
 Stručný závěr celé monografie přináší čtenáři, který doposud sledoval obsáhlé a precizní výklady Kantovy a Husserlovy koncepce zkušenosti, nečekané rozuzlení. Až v samotném závěru totiž Trnka čtenáři odhalí postavu, která patrně stojí v základu celkové kompozice studie. Touto postavou je Martin Heidegger, který dle autora rozvíjí a prohlubuje témata obsažená v Kantově pojetí transcendentalismu, přičemž jedním z těchto témat má být právě Kantovo pojetí subjektu. O přímé návaznosti Heideggerova pojetí Já na Kanta autor říká, že „ústředním [Kantovým] východiskem je celková zkušenostní souvislost, která je možná jedině v čase jakožto čistém názoru. Ta je pak základem nejen předmětnosti, ale také subjektivity – celek zkušenostní souvislosti nelze nikdy vysvětlit rekurzem k nějaké trvajícím identitě (Já), neboť každá identita je naopak možná pou-

ze díky zkušenostní souvislosti, v níž a skrze níž je kladena. Celkový horizont prožívaného času proto musí předcházet i partikulárním empirickému subjektu jako jeho podmínka“ (313).

Tvrzení, že Heidegger může na Kanta přímo navázat, je ale možné nikoliv proto, že by Trnka výše citovanou interpretaci Kantova pojetí subjektu samostatně dovodil z celkového kontextu *Kritiky čistého rozumu* a že by Heideggerův výklad této pozici dobře odpovídal, nýbrž proto, že autor do dvojnásobných pasáží *Kritiky* předem promítl Heideggerovo interpretační schéma, které vychází z klíčové role transcendentální obrazotvornosti jako zkušenostního základu:¹⁰ tím se dopouští kruhové interpretace. Heidegger zcela jistě vděčí Kantovi za celou řadu důležitých podnětů (mj. sledování ontologické problematiky, analýza prostorového a časového rozměru Dasein). Nenavazuje ale na Kantovo pojetí subjektu, nýbrž ho podřizuje svým vlastním potřebám, které vyplývají z jeho fundamentálně-ontologického zaměření.

Pokud ovšem platí, že Trnkova interpretace Kanta byla vedena heideggerovskými motivy, pak z toho pro celou monografii vyplývají dva důležité závěry: 1. autorovi se v souladu se záměrem sice podařilo ukázat Husserlem nezatiženou interpretaci Kanta, na druhou stranu je ale tato interpretace silně zatížena Heideggerovým vlivem, a jedná se tedy o interpretaci nekantovskou, 2. představená heideggerovská interpretace Kanta, založená na roli

¹⁰ Viz např. M. Heidegger, *Kant a problém metafyziky*, přel. J. Pechar, Praha 2004.

transcendentální obrazotvornosti jako zkušenostního základu, znamená, že hlavní osou knihy nebyl primárně dialog Husserl – Kant, ale Husserl – Heidegger, což vysvětluje interpretační posuny v kantovské části knihy.

S jistou nadsázkou lze tedy konstatovat, že kniha Jakuba Trnky nepřináší dvě koncepce zkušenosti, jak avizuje název, ale včetně té heideggerovské tři. Autorem preferovaná koncepce rozpracovaná Heideggerem, který se na konci monografie snese na scénu

jako *deus ex machina* a ukáže cestu, jíž se má fenomenologie ubírat, může ale slavit triumf pouze za tu cenu, že Trnka do Kanta heideggerovské pojetí subjektu nejprve promítl, aby ho v závěru objevil jako východisko dalšího filosofického směřování. Svým způsobem tak potvrdil kantovskou myšlenku, že rozum může ve zkušenosti nalézt pouze to, co do ní před tím sám vložil.

Ondřej Bis